

Panemunio varpų dūžiuose – istorijos aidai*

Libertas Klimka

Apie pasienio miestelio ir jo šventovės istoriją

Važiuojant senuoju istoriniu keliu į Livoniją, jau netoli mūsų krašto sienos iš tolo iškyla Panemunio bažnyčios bokštas. Sakoma, miestelis būdavęs paskutinis pastovis Lietuvoje, vežant linus ar kitas ūkininkų prekes į garsųjį Rygos turgų. Panemunis nedidukas, ir gyventojų turi tik porą šimtų, tačiau šventovė – riedulių ir plytų mūro. O koks išdidžiai išlakis jos bokštas! Raudonas mūras ir baltos skardos smailė... Bažnyčia užbaigta statyti 1936 m., architektūriniais bruožais ji atkartoja tolimos praeities romanikos ir gotikos stilius. Gal bažnyčios architektas Jonas Bistromas išties savo kūriniu norėjo priminti garbingą miestelio praeitį? Juk Panemunis tik labai nepalankiai susiklosčiusių istorinių aplinkybių buvo nustumtas į valstybės egzistencinių prioritetų paribius. O įdomią miestelio istoriją mena Nemunėlio apjuostoje dvarvietėje tebestovintys išpūdingi rūmai bei dar senesnių gynybinių įtvirtinimų pylimai¹. Garsios Lietuvos šeimos buvo čia šeiminkais: Masalskiai, Giedraičiai, Oziemblovskiai, Morikonai, Zyndram-Koscalkovskiai, Krasickiai². Savitai miestelio istorija yra susijusi su Vidėniškiais Molėtų rajone: abi gyvenvietės yra šalia Livonijos kelio, abiejose būta pastovio įtvirtinimų, o kunigaikščiai Giedraičiai ir savo tėvonijoje, ir Panemunyje apgyvendino vienuolius – regulinius atgailos kanauninkus, žmonių vadinamus baltaisiais augustiniais. Panemunio vienuolyną įsteigė Martynas Giedraitis 1620 m. sausio 14 d., iškart po Vidėniškių vienuolyno statybos pabaigos. Neabejotina, kad būtent Panemunio vienuoliai rūpinosi ir pirmosios bažnyčios miestelyje statyba. 1682 m. įsteigta ir parapija, o bažnyčia suremontuota Mauricijaus Giedraičio lėšomis. 1760 m. Palėpio dvaro savininkas Mikalojus Koscalkovskis pastatydino naują medinę bažnyčią. Padavimas byloja, kad apie XIX a. vidurį jos durys buvo papuoštos devyniaragio briedžio karūna³. Tas miško galiūnas buvęs sužeistas ir vis ateidavęs prie gynybinio reduto pašlaitėje tekančios versmelės jėgų atgauti. Nuo jo ir žmonės sužinoję apie gydomąją šaltinio galią. Tačiau dvaro ponas grafas Krasickis kartą žiemą, nusipirkęs medžioklinį šautuvą, nudobė devyniaragį. Panemuniečių pasipiktinimui nebuvo ribų; teko ponui briedžio ragus atgailos ir susitaikymo ženklan atiduoti bažnyčiai. Tačiau pikta lemtis jo neapleido: persišovė koją, sunkiai susirgo. Beje, devyniaragis briedis ar elnias – daugiaprasmiškas baltiškojo folkloro įvaizdis⁴. O jo mitinės sąsajos su šaltiniu užmena apie čia kitados buvusią baltiškąją šventvietę.

Straipsnis „Vermės“ leidyklai įteiktas 2023 10 03, serijos „Lietuvos valsčiai“ Lietuvos lokalinių tyrimų mokslo darbų komisijos įvertintas 2024 02 21, pirmą kartą paskelbtas 2024 10 28 elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“, ISSN 2029-0799 visatekstėje svetainėje www.llt.lt. It. Straipsnio kodas elektroniniame serialiniame leidinyje yra LLT:2024-7/122-358/HI.

* Autorius už pagalbą ruošiant publikaciją dėkoja Lietuvos kampanologų draugijos kolegoms Gintautui Žalėnui ir Renatui Dūdai, Panemunio bibliotekininkei Elenai Baronienei.

¹ Veliutė I. XVI–XVII a. fortifikacijos raidos atspindžiai Lietuvoje, *Karo archyvas* 17, nr. 1, 2002, p. 31–33.

² Kviklys B. Panemunis, *Mūsų Lietuva*, Bostonas, 1965, p. 189–191.

³ Vaitkevičius V. *Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija*, Vilnius, 2006, p. 575–576.

⁴ Ragevičienė A. *Medeina, elniai mus paliko*, Vilnius, 2017, p. 58.

Pirmojo pasaulinio karo pradžioje, vokiečių puolimo metu 1915 m. rugpjūčio 6 d., bažnyčia buvo sudeginta. Iki pat šio gaisro visos miestelio bažnyčios buvusios medinės, vis paremontuojamos ar iš naujo perstatomos. Iš mūro ir akmenų klebono Justino Senkausko (1894–1915) rūpesčiu 1901 m. tebuvo pastatyta tik varpinė. Joje turėti trys varpai, rusų valdžios netikėtai rekvizuoti kaip žaliava karinei amunicijai gaminti. Nespėta net jų aprašų parengti. Bebalse tapusioje varpinėje parapijai iš pradžių ir teko išsirengti laikiną altorių. Prie varpinės 1920 m. buvo pristatyta medinė šiaudiniu stogu bažnytėlė. Atsigavus nuo kraštą nuniokojusio karo pasekmių, 1927 m. klebono Vincento Norkaus (1873–1958) iniciatyva užsimota statyti mūrinę bažnyčią, projektą užsakius Kauno architektui J. Bistromui. Nelengvai buvo sukauptos lėšos tokiai didelei statybai; rėmėjų buvo ieškoma platinant atvirlaiškį su bažnyčios projekto vaizdu. Statyba kainavusi net apie 150 tūkstančių litų; ją vykdė panevėžiečiai meistrai, vadovaujami Mykolo Narbuto. Užbaigtą šventovę Švč. Trejybės vardu 1936 m. rugsėjo 8 d., per Švč. Mergelės Marijos gimimo šventę konsekrovo vyskupas Kazimieras Paltarokas. Kunigo Jono Nagulevičiaus (1900–1992) rūpesčiu toliau buvo įrengiamas bažnyčios vidus, pastatyti ūkiniai trobesiai. Sunkių pokario metu Panemunyje sielovados baruose darbavosi garbės kanauninkas Augustinas Liepinis (1896–1977), pedagoginių ir religinių veikalų autorius. Jam pavyko sutvarkyti ir karo veiksmų sužalotą bažnyčią.

Panemunio bažnyčia ir jos varpinė plačiose apylinkės erdvėse.

Dariaus Baltakio nuotr.

Panemunio varpas prabyla istorine atmintimi

Kodėl bažnyčios tradiciškai statomos su aukštais bokštais? Žinia, kad tikinčiųjų mintis nuo žemiškųjų rūpesčių kreiptų Dievo link, į amžinybę. Tačiau ne

vien religinis dvasingumas ar statinio estetika yra kriterijai, projektuojant ir statant šventoves. Iš bažnyčios bokštų aidi varpų dūžiai – kuo bokštai aukštesni, tuo toliau varpai girdimi. Jų garsai kviečia maldai, susikaupimui, atminimui, praneša visai bendruomenei kokią svarbią žinią. Bažnytinėje liturgijoje varpai naudojami nuo VII a., jų dūžiai įprasmina religinio gyvenimo tėkmę, vienija parapijos bendruomenę kartu išgyventi džiugius ir liūdnius jos įvykius. Tokie įprasti parapijiečiams jų prakilnūs garsai. Bažnytinis varpas – ypatingai svarbus ir įdomus kultūros paveldo objektas, jungiantis savyje liejybos technologijos, dekoratyvinės dailės ir istorinės atminties vertes⁵.

Panemunio Švč. Trejybės bažnyčia didžiuojasi išsaugojusi savo tolimos praeities relikviją – garsaus vilniško meistro Antano Apanavičiaus 1773 m. nulieta varpą. Dokumentuose nurodomas varpo svoris – apie 40 pūdų (tai maždaug 650 kg). Varpo matmenys tokie: skersmuo – 96 cm, aukštis liesline – 75 cm, karūna – 15 cm. Įrašas ornamentuotoje varpo frizo juostoje skelbia: „IN OMNEM TERRAM EXIVIT SONUS EORUM.“ Tai 5-oji 18-tos psalmės eilutė, lotyniškai reiškianti „Aidi žinia per visą mūsų žemę.“ Žodžiai sudėstyti iš majuskulinių raidžių, kiekvienas jų išlietas ant nežymiai iškilų ištisinių juostelių. Ornamento elementai – būdingos barokinės stilistikos; centre vaizduojama stilizuota sudėtingos ir išilgintos formos vaza, greičiau panaši į žvakidę. Į vazą pamerktos šakelės su lapais ir atšakomis išsivynioja abipus į voliutas. Apatinio elemento smailėjantis galas užsibaigia vynuogių keke. Juostos ornamentas simetriškas, raiškus reljefo. Ant varpo liemens, po heraldiniu herbu, išlietas ilgas tekstas, išrašytas taip pat majuskulais: „Hęc CAMPANA SUMPTJ RDMI WILLANOWICZ PRAEOS: / PONIAMUN ET M: D: NIKOLAI KOSCIAŁKOWSKI MARESCHALCI / WILKOMIR: 1MŃO. RIGĘ EMPITA: DENŪO CURĀRDIMĪ ONUPHRĪI / SUDORSKI PRĘP:

Senasis Panemunio varpas, perlietas 1773 m. Vilniuje, Antano Apanavičiaus dirbtuvėse. Renato Dūdos nuotr.

Varpą puošiantis Zyndram-Kosciałkowskių herbas, įterptas į panopliją, ir paskyrimo inskripcija. R. Dūdos nuotr.

⁵ Klimka L. *Užkopus į varpų bokštą*, Vilnius, 2019, p. 13–20.

PONIEMUN: VILNĖ PERFUSA ANNO 1773“ (lot. „Šis varpas Panemunio valdytojo Vilanovičiaus ir Vilksmergės maršalkos didžio pono Mikalojaus Koscialkovskio lėšomis pirmiausia pagamintas Rygoje. Panemunio valdytojo reikalų tvarkytojo Anupro Sudorskio rūpesčiu perlietas Vilniuje 1773 m.“). „Tildės“ ženklelis virš kai kurių raidžių žymi žodžio santrumpą, praleistą jo dalį, – ilgas tekstas neišsiteko ant varpo liemens šono. Mat kitą varpo šoną puošia trys plaketės, vaizduojančios šv. Augustiną, šv. Mikalojų ir šv. Juozapą su kūdikėliu Kristumi. Kūdikėlis rankoje laiko gaublį su kryželiu – tai Pasaulio Išganytojo simbolis, o šv. Juozapo atributas – sulapojusi lazda. Vyskupai pavaizduoti identišškai, vienodais rūbais ir su tokiu pat ganytojišku pastoralu. Vienintelis skirtumas, kad vieno rankoje – liepsnojanti širdis, religinio įkarščio simbolis, o kito ranka – su laiminančiu gestu. Kaip žinia, šventojo Augustino regula savo dvasiniame gyvenime vadovavosi atgailos kanauninkai. O šv. Mikalojaus atvaizdas ir herbas „Sirokomlė“ (laužyta juosta, puse mėnulis ir kryžius) – varpo donatoriaus Mikalojaus Koscialkovskio atminimui. Herbo fonas – panoplija (karinės atributikos kompozicija). Kiti du varpo įrašė paminėti asmenys buvo bažnytiniai pareigūnai: Vilanovičius – parapijos administratorius, A. Sudorskis – vienuolyno prepozitas. Pats meistras savo pavardės ant varpo neišliejo, tad autorystę tenka nustatyti pagal kituose varpuose matomą būdingą tik Apanavičių liejyklai frizo juostos ornamentiką bei būtent šios psalmės citavimą. Varpo perliejimas – dažnas reikalas bažnyčios gyvenime. Varpai skildavo netinkamai naudojami, pavyzdžiui, atsilaisvinus liežuvio pakabai, smogiama į varpo pakraštį, vadinamąsias „lūpas“. O jau net truputį įskilęs varpas praranda savo skambesį.

Frizo juostos ornamentas, „išduodantis“ varpo autorystę. R. Dūdos nuotr.

Savo originalumu atkreipia dėmesį varpo išlingavimo skambinant įtaisais. Kalviško darbo varpo „ausys“ geležiniais strypais ir centrine juosta priveržtos prie ažuolinio tradicinės formos buomo. Toji juosta dar ir ornamentuota zigzagu. Buomas nėra pakabintas ant ašies, kaip tai įprastai daroma, o remiasi į stovą dviem krumpliaratiniais pusapskritimiais, kurie jungiasi su dantytomis juostelėmis, įtvirtintomis stovė. Kiekvienas pusapskritimis prie buomo pritvirtintas dviem strypais. Buomas išlinguojamas svirtimi, ant kurios galo atsvarai dar uždėtas geležinis diskas. Gerai dantukus sutepus tirštu tepalu, skambinti varpu nėra sunku.

Įdomu, kad varpo nuliedinimo 1773-ieji – tai metai, kai Panemunio dvarą įsigijo Morikonų šeima, o Mikalojus Koscialkovskis tapo Ukmergės maršalka, Abiejų Tautų Respublikoje buvo įkurta Edukacinė Komisija, pradėjusi esminę švietimo reformą.

Šis Panemunio varpas laimingai ištvėrė Pirmojo pasaulinio karo „tremtį“. Mat 1915 m. birželio antroje pusėje buvo duotas Rusijos vyriausiojo kariuomenės vado įsakymas nukabinti iš bokštų ir suvežti į didesnes geležinkelio stotis

visus varpus, esančius į vakarus nuo linijos Rōkiškis–Svėdasai–Jonavà–Serėdžius, kad neliktų priešui kaip vertinga bronzos žaliava karinei amunicijai gaminti. Įsakymą vykdyti buvo pavesta apskričių policijos pristavams. Slaptu Vilniaus vyskupijos valdytojo Kazimiero Michalkevičiaus aplinkraščiu, rašytu 1915 m. liepos 20 d., buvo raginama varpus slėpti, išvežti į atokesnes vietas. Vis dėlto, pasak aprašų, buvo išvežta apie 90 proc. krašto bažnyčiose turėtų varpų⁶. Kaip ir dauguma Lietuvos bažnytinių varpų, trys Panemunio varpai buvo išvežti į Maskvą, ten laikomi artilerijos sandėliuose Chodynkos lauko pašiūrėse. Laimė, Rusijos karinė pramonė nespėjo pajusti žaliavų stygiaus, tad tik dalis varpų buvo išlydyta. Pagal 1920 m. tarpvalstybinę Sovietų Rusijos ir Lietuvos taikos sutartį varpai, kaip ir kitos kultūros vertybės, pradėti gražinti atgalios⁷. Sugrįžo ir aprašytasis Panemunio varpas. Parsigabentas iš Kauno, jis 1923 m. vasario 20 d. vėl buvo įkeltas į varpinę. Kitų dviejų senųjų Panemunio varpų likimas nežinomas, neišliko ir jų aprašų.

Šv. Mikalojų vaizduojanti varpo plaketė.
R. Dūdos nuotr. (kairėje)

Šv. Juozapą su kūdikėliu Kristumi
vaizduojanti varpo plaketė. R. Dūdos nuotr.

⁶ Česnulis V. V. Nutilę varpai, *Voruta*, 2015, p. 28–34.

⁷ Klimavičius R. *Lietuvos kultūros vertybių repatriacijos problema ir jos sprendimas 1918–1940 metais*, Vilnius, 2007, p. 89–106.

Grėsmė prarasti varpą parapijai buvo iškilusi ir Antrojo pasaulinio karo metu. Tačiau vokiečių okupacinė valdžia pirmiausia rekvizuodavo varpus, neturinčius didesnės kultūrinės ar istorinės vertės.

Panemunio varpas 1942 m. specialiosios komisijos sprendimu buvo pripažintas paliktinu⁸. Apskritai šis varpas – tai tarsi simbolinis tiltas tarp šimtmečių: lietas prieš 250 metų, jungia dvasiniais saitais tolimus Panemunio vienuolyno laikus ir nūdienos religinį gyvenimą. Vietinius gyventojus turbūt ypatingai jaudina šio varpo dūžiai, nes tie patys garsai ir tolimus jų protėvius kviesdavo maldai, bendriems džiaugsmams ir rūpesčiams.

Apie Panemunio varpo meistrus

Toks išskirtinės kultūrinės, istorinės ir memorialinės vertės varpas kartu yra ir paminklas talentingoms meistrų rankoms. Kaip minėta, Panemunio varpo devizas ir frizo juostos ornamentas būdingi garsiajai vilniškių meistrų Apanavičių dirbtuvei. Vilniuje veikusi maždaug tarp 1742 ir 1786 m. tėvo ir sūnaus, Tomo ir Antano Apanavičių, varpų liejykla tuomet buvo produktyviausia šio profilio gamykla visoje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštijoje. Šiuo metu yra surinkta duomenų apie daugiau kaip 50 Apanavičių nulietų varpų, iš jų 21 priskiriamas liejyklos įkūrėjui Tomui Apanavičiui⁹. Nurodyta Panemunio varpo perliejimo data 1773 m. atitinka meistro Antano Apanavičiaus, Tomo sūnaus darbuotės metams.

Vilniškių meistrų Apanavičių pavardė ne kartą minima ir XVII a. sostinės magistrato dokumentuose. Tomas Apanavičius – bene pirmasis vietinės

Varpo išlingavimo buomas. R. Dūdos nuotr. (kairėje)

Išlingavimo mechanizmo detalė – viena iš buomo atramų. R. Dūdos nuotr.

⁸ Raštas Švietimo valdybos generaliniam tarėjui, 1942-06-02, *Kultūros paveldo centro archyvas*, f. 17, ap. 2, b. 55, l. 11.

⁹ Žalėnas G. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos bažnyčių varpai ir jų gamintojai*. Daktaro disertacija, Kaunas: VDU, 2015, p. 139–147.

kilmės meistras, pakeitęs iš Vakarų Europos kviečiamus varpų liejikus. Tikėtina, kad jis meistrystės mokėsi užsienio amatų centruose, nes jo lieti varpai savo formomis kiek skiriasi nuo kitų baroko laikmečio dirbinių, gamintų anksčiau Lietuvoje dirbusių meistrų. Savo liejinius T. Apanavičius pažymėdavo, prie pavardės prirašydamas pažyminį *artifex liberalis* (lot. „laisvasis meistras“). Tai reikšdavo retą išimtį miesto amatų organizacijoje: meistras vykdė tik užsakomus darbus, nepriklausydamas amatininkų bendrijai – cechui. T. Apanavičius varpus Vilniuje liejo apie 15 metų. Liejimo dirbtuvę 1755 m. perėmė jo gausios šeimos vyresnysis sūnus Antanas, iš tėvo jau pramokęs bronzos liejybos paslapčių. Savo liejiniuose jis, beje, naudojo tą patį tėvo ornamento šabloną ir jo pamėgtą psalmės inskripciją. Sūnus išliko „laisvuojų“ amatininku; gal todėl jam dažniau tekdavo perlieti skilusius varpus. Iš čia bus kilusi ir didelė jo varpų formų įvairovė, retai pasitaikanti vieno meistro darbuose. Galima manyti, kad dalis varpų formų būdavo tiesiog nukopijuojamos perliejant senesnius varpus, o vėliau dar kartą panaudojamos liejant naujus. Žinoma net apie 50 meistro Antano Apanavičiaus išlietų varpų, nemažai jų yra išlikę ir iki mūsų dienų. O štai 2018 m. dar vienas jo varpas buvo surastas užkastas Anykščių bažnyčios šventoriuje¹⁰. Vis dar skamba Antano Apanavičiaus varpai iš bokštų aukštybių labai įvairiuose Lietuvos kampeliuose: Sedoje, Rietavė, Liškiavoje, Palūšėje, Jašiūnuose, Vilniuje. Panemunio varpas – igudusio ir brandaus meistro darbas. Apskritai meistro darbuotasi iki 1786 m.¹¹

Senojo varpo dūžiams Panemunyje atitaria Kaune nulietas bronzinis varpas. Klebono V. Norkaus iniciatyva antrasis varpas buvo užsakytas 1936 m. Kauno Juozo Masalco liejyklai. Tų pačių metų rugsėjo 6 d. 376 kg masės varpas jau iškeltas į varpinę. Šio varpo matmenys tokie: skersmuo – 90 cm, aukštis liestine – 65 cm, karūnos aukštis – 10 cm. Jo frizo juosta sudaryta iš heraldinių Gedimino stulpų, o įrašas ant liemens skelbia: „GARBĖ DIEVUI AUKŠTYBEJE IR / ŽEMEJE GEROS VALIOS / ŽMONEMS RAMYBE“. Ant graižo – reikšmingas liejinio atribucijai įrašas – „J. MASALCO LIĖJYKLA KAUNE. VARPAS PANEMUNIO R. K. BAŽNYČIOS. NULIETAS 1936 M. LEŠOMIS PARAPIJEČIU AA. STANISLOVO IR KONSTANCIJOS BUZU.“ Toks vietinės Buzų šeimos atminimo įamžinimas tikrai yra jaudinantis. Netgi nepaisant gan negrabaus įrašo su apversta raide ir be nosinių. O Gedimino stulpai frizo juostoje saugojo Nepriklausomybės atminimą, ir netgi per visą sovietmetį varpo niekas neįskundė represinėms struktūroms.

Juozo Masalco varpų ir ūkio mašinų dalių gamykla Kaune buvo pagrindinė tarpukario Lietuvos liejykla, nors joje dirbo tik keturi meistrai¹². Ji veikė nuo 1919 m. Žaliakalnyje, Ukmergės plente nr. 29, vėliau persikėlė į Zanavėykų gatvę. Varpus gamykla dažniausiai liejo iš kaliojo ketaus. Lietuvos bažnyčiose šiuo metu skamba apie 40 Masalco gamyklos varpų. Tačiau tik keletas tarp jų yra nulieti iš bronzos, Panemunio bažnyčios varpas – vienas tokių. Gedimino heraldiniais stulpais papuoštus varpus dar turi Vievio ir Išturkės bažnyčios.

Panemunio bažnyčia turi dar vieną įdomybę, paveldėtą iš praeities, – tai bronzinė saliutinė patrankėlė. Ji

¹⁰Klimka L. Laiškas iš praeities: prabyla iš žemės iškastas varpas, *Aukštaitiškias formatas*, 2020, nr. 4 (85), p. 24–26.

¹¹Žalėnas G. Kaišiadorių vyskupijos bažnyčios varpai, *Kaišiadorių muziejus*, 2008, p. 23.

¹²Šverėbas P. *Telšių vyskupijos bažnyčių varpai*, Vilnius, 2014, p. 119.

primena iš viduramžių ateinančią tradiciją triukšmingai ir džiaugsmingai, varpų gaudesiu ir šūviais pasitikti Šv. Velykų Prisikėlimą. Reta kuri bažnyčia Lietuvoje beturi išsaugojusi tokį reliką. Patrankėlės matmenys tokie: aukštis – 23,5 cm, drūtgalio skersmuo – 14 cm, skersmuo ties žiotimis – 12,3 cm, žiotys – 5 cm.

Išvada: iškilioji Panemunio Švč. Trejybės bažnyčia saugo dideles kultūros paveldo vertybes – 1773 m. Vilniuje meistro Antano Apanavičiaus, 1936 m. Kaune Masalco gamykloje lietus varpus, saliutinę patrankėlę. Šie kampanologijos objektai turi ir istorinę memorialinę vertę, įamžinę donatorių vardus. Varpai turėtų būti įtraukti į Lietuvos kultūros vertybių registrą.

Straipsnis spausdintas „Lietuvos valsčių“ serijos monografijoje „Panemunis. Čedasai. Suvainiškis“ (vyr. redaktorius sudarytojas Venantas Mačiekus).

Straipsnio kalbos redaktorė Margarita Mačiekienė, korektorė Rasa Kašėtienė, anglų k. redaktorius, vertėjas Aloyzas Pranas Knabikas.

Straipsnio priedai skelbiami atskirai tam skirtuose leidinio skyriuose:

1. Straipsnio santraukos lietuvių ir anglų kalbomis.
2. Žinios apie autorių.

Nurodymai dėl straipsnių naudojimo (citavimo): Skelbiant ar bet koku būdu panaudojant bet kurį elektroninio serialinio leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ svetainės www.llt.lt straipsnį ar jo dalį kartu su juo privaloma skelbti leidinio „Lietuvos lokaliniai tyrimai“ visą nesutrumpintą pavadinimą, jo tarptautinio standartinio serialinio leidinio numerį ISSN 2029-0799, interneto svetainės www.llt.lt pavadinimą, tomo (darbo) sutartinį kodinį pavadinimą, straipsnio autorių, straipsnio pavadinimą, „Lietuvos valsčių“ serijos ir monografijos, kuriai straipsnis parašytas, pavadinimus bei straipsnio pirmojo paskelbimo serijos monografijoje ir jo paskelbimo svetainėje www.llt.lt datas (jei šios datos sutampa, skelbiama viena – paskelbimo svetainėje www.llt.lt data).